

Željko Brguljan

Neovisni istraživač
HR - 10000 Zagreb

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljen / Received: 27. 12. 2022.

Prihvaćen / Accepted: 22. 6. 2023.

UDK / UDC: 726:72.052.7-025.71(497.16)“19“

DOI: 10.15291/ars.4347

Projekt i izgradnja pristupnog stepeništa župnoj crkvi u Prčanju

Design and Construction of the Access Staircase at the Parish Church in Prčanj

SAŽETAK

Pristupno stepenište prčanjskoj župnoj crkvi snažan je detalj graditeljstva naše obale i nezaboravan dio vizure bokokotorskog zaljeva, ali i najveće i najdojmljivije stepenište na istočnoj obali Jadrana kojim se s mora pristupa nekom sakralnom objektu. U članku se obrađuje projekt, uzori i slijed gradnje pristupnog stepeništa crkvi koju je projektirao venecijanski arhitekt Bernardino Maccaruzzi. U dosadašnjoj literaturi o stepeništu nalazimo rijetki podatak i mnoge pretpostavke, a Maccaruzzijev crtež nije se sačuvao te je kasnije izgrađeno prema projektu arhitekta Milana Karlovca. Stepenište s balustradom isklesano je u radionici Ivana Fabrisa na otoku Vrniku kraj Korčule, a građevinske radove i konstrukciju izveo je godine 1912. – 1913. češki graditelj Josef Večernik. Ovdje prvi put objavljujemo projektni nacrt, skice kamenoklesara i graditelja te sadržaje ponuda, troškovnika i ugovora o gradnji. Pronalazak ove dokumentacije otvorio nam je mogućnost rekonstrukcije tijekom gradnje, a također smo mogli provjeriti, potvrditi ili opovrgnuti dosadašnje pretpostavke, sumnje i mišljenja te time rasvijetliti još jedan vrijedan dio prčanjske i bokeljske graditeljske prošlosti.

Ključne riječi: Prčanj, Boka kotorska, stepenište župne crkve, 1908. – 1913., Milan Karlovac, Ivan i Antun Fabris, Josef Večernik

ABSTRACT

The access staircase at the parish church in Prčanj is a striking example of Dalmatian coastal architecture and an inspiring element of the view over the Bay of Kotor. It is the largest and most impressive staircase in the Eastern Adriatic used to access a sacral building from the sea. This paper focuses on the design, models, and construction phases of the staircase used to access the church designed by the Venetian architect Bernardino Maccaruzzi. In scholarly literature, information about the staircase is scarce, yet speculations are many. Maccaruzzi's original drawing was lost at some point and the staircase with the balustrade was built later, according to a design by architect Milan Karlovac. It was carved in the workshop of Ivan Fabris on the island of Vrnik near Korčula and constructed in 1912-1913 by the Czech mason Josef Večernik. This is the first time that its conceptual design, sketches done by the stonemasons and builders, and the quotes, cost estimates, and construction contracts have been published. The discovery of these documents has allowed us to reconstruct the building process, and we have also been able to reassess some of the previous assumptions, doubts, and opinions, thus shedding light on yet another valuable monument of Prčanj's and Bay of Kotor's architectural past.

Keywords: Prčanj, Boka Kotorska (Bay of Kotor), staircase of the parish church, 1908-1913, Milan Karlovac, Ivan and Antun Fabris, Josef Večernik

1.
Pogled s mora na prčanjску župnu crkvu Rođenja Blažene Djevice Marije i njezinu skalinadu, svibanj 2013. (foto: Anton Gula Marković)

View of the parish church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary and its staircase from the sea, May 2013.

UVOD

Pogled na veliko barokno zdanje nove prčanjске župne crkve Rođenja Marijina jedan je od najsnažnijih dojmova koje pamte putnici za plovidbe Kotorskim zaljevom. Tom dojmu znatno doprinosi monumentalno stepenište kojim se crkvi prilazi s obale.

Gradnja nove župne crkve Rođenja Blažene Djevice Marije na prčanjскоj obali, prema projektu venecijanskog arhitekta Bernardina Maccaruzzija,¹ zbog ratnih, a time i gospodarskih problema, dovršena je tek 1909., čak 120 godina od početka gradnje.² Izgrađena je prema originalnom Maccaruzzijevu projektu s nekim odstupanjima tijekom gradnje kako bi se građevina oblikovno prilagodila povišenom položaju i okolnom pejzažu.

2.
Proslava Male Gospe nakon tek izgrađene skalinade, neutvrđeni fotograf, 8. rujna 1913. (izvor: Zbirka Ž. Brguljan, Zagreb)

Celebration of the Nativity of the Blessed Virgin Mary shortly after the completion of the staircase, anonymous photographer, September 8, 1913

Na izgradnji crkve angažirani su talijanski i korčulanski klesari, a gradnjom su upravljali Domenico Trevisan (1789. – 1791.), Antonio Costa (1791. – 1796.), Iseppo Ferro (1796. – 1807.), nakon stanke od šest desetljeća Ivo Jeričević (1867. – 1870.), kojeg poslije smrti nasljeđuje Antonio Meneghello (1870. – 1886.), a nakon nove stanke, u prvom desetljeću novog stoljeća (1905. – 1909.) radove nadgleda arhitekt Milan Karlovac, uz (i ranije) priloge arhitekta – inženjera Šime Grizogono-Bortolazzija i Josipa Slade Šilovića.³ Svi su radovi dovršeni 1909. godine, a tada je u općoj nestašici sredstava, nekada moćnog pomorskog mjesta, trebalo podnijeti novu žrtvu izgradnje velikog stepeništa kojim se s morske obale pristupa crkvi na brijegu nad cestom. U tome se i uspjelo – godine 1913. kada je na dan Male Gospe, mjesne zaštitnice priređena veličanstvena proslava. (sl. 2)

Skalinada prčanjske župne crkve ima ukupno 135 stepenice. Donji jednokračni dio ima tri razine s po 14 stepenice odijeljenih malim platoima, odnosno terasama ili odmorištima. Gornji dio skalinade nastavlja se u dva kraka od kojih svaki ima dva segmenta od po 22 odnosno 23 stepenice odijeljene malim bočnim terasama, a završava s tri stepenice kojima se nivelira na razinu velike terase pred crkvom.

PRISTUP NOVOJ ŽUPNOJ CRKVI U PRČANJU TIJEKOM 19. STOLJEĆA

Maccaruzzijev projektni crtež pristupnog stepeništa

Još godine 1823. u popisu dijelova građevine prčanjske crkve koje se još planiralo izgraditi, spominje se i *la grande scala a tutta l'altezza dal lido del mare fino alla chiesa*.⁴ Zbog teških ekonomskih uvjeta – propale pomorske trgovine zbog čestih izmjena vlasti, sredinom trećeg desetljeća 19. stoljeća odustalo se od gradnje nedovršenih dijelova crkve, tako i stepeništa. Realizaciji projekta stepeništa pristupilo se nakon što su završeni svi preostali radovi na samom objektu 1909. godine.

Maccaruzzijev drveni model crkve i većina nacрта, osim onih pročelja i uzdužnog presjeka crkve, nestali su u ratnim pustošenjima početkom 19. stoljeća, a među uništenim je nacrtima bio i crtež stepeništa. Nije poznato je li među kopijama koje je 1823. prema Maccaruzzijevim originalima izradio Prčanjanin don Mihovil Florio postojao i crtež stepeništa, ali svakako ga nije bilo među onima koje je 1862. izradio peti upravitelj gradnje Antonio Meneghello.

Jedine podatke o izvornom nacrtu prčanjske skalinade nalazimo kod N. Lukovića. On prenosi informaciju da se unutar originalnog Maccaruzzijeva projekta iz 1789. nalazio i nacrt stepeništa koje bi se od terase pred crkvom do obale spuštalo „u jednom ravnom pravcu”, a bilo bi širine osam metara i imalo tri odmorišta. No, tako projektirano stepeništa nije moglo biti realizirano jer je, zbog dužine koju joj je uvjetovao prihvatljiv nagib, prelazilo i preko ceste, na pristanište.⁵ Pretpostavljamo da je nacrt stepeništa nastao poslije osnovnog projekta crkve, nakon što je donesena odluka o lokalitetu gradnje i kada je bilo jasno da će se crkva koja je bila projektirana za gradsku sredinu, graditi na povišenom položaju. Svakako je Općina preko upravitelja gradnje naknadno zatražila nacrt crkvene skalinade uputivši projektantu podatke o položaju crkve i pristupnom terenu.

Prikaz skalinade na urbanističkom planu Prčanja A. Filippinija (1802.)

Na karti Prčanja Antonija Filippinija iz 1802. godine skalinada ima ponešto drukčiju konstrukciju. Prema nekim izvorima Antonio Filippini je uz Antonija Spieru bio među najistaknutijim graditeljima prčanjske crkve.⁶ Bez obzira na to što je Filippini pri crtanju pojednostavnjivao građevine i zaobilazio detalje, njegova karta umnogome

3.
Karta Prčanja – detalj s crkvenom skalinadom (kopija), Antonio Filippini, 1802., Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Kotor (foto: Anton Gula Marković)

Map of Prčanj, detail with the church staircase (copy), Antonio Filippini, 1802, Administration for the Protection of Cultural Property, Kotor

4.
Župna crkva u izgradnji s nedefiniranim prilazom, Katastarski plan KO-Prčanj-I (detalj), 1838. (izvor: DACG IAK, Kotor)

Parish church during construction with undefined access, Cadastral Plan KO-Prčanj-I (detail), 1838

vjerno prikazuje urbanističku situaciju onodobnog Prčanja,⁷ a k tomu iz tog „prekretničkog” razdoblja nemamo drugih sličnih izvora građevinske situacije Prčanja.

Filippini je građevinu nove crkve iscrtao skicizno jer te godine još nije bio završen ni prvi arhitektonski red. Zato iznenađuje precizno iscrtano prilazno stepenište koje je izgrađeno više od jednog stoljeća kasnije (sl. 3). Teško možemo prihvatiti da je tada postojalo neko improvizirano stepenište za prilaz gradilištu jer kamen za gradnju crkve dopreman je na пристаниште u blokovima, a do samog gradilišta težak materijal poput kamenih blokova mogao se dopremiti samo preko određenog uspona. Preostaje nam pretpostaviti da je Filippini kao visoko pozicionirana osoba na gradnji prčanjske crkve imao uvid u izvorne projektne crteže te da je osnovni izgled stepeništa na njegovu planu Prčanja prenesen s nekog od tada još uvijek postojećih nacрта. No, na osnovi Lukovićeva opisa, možemo zaključiti da to nije izvorno Maccaruzzijeva varijanta skalinate. Na Filippinijevu planu ona se od crkvene terase prema moru spušta također jednim krakom, ali račvanje na dva kraka je na njezinu početku, uz cestu. Analizirajući proporcionalne odnose dijelova stepeništa, ne bismo mogli potvrditi da mu je širina osam metara, k tomu nema tri nego dva „odmorišta”. Mogli bismo zaključiti da je odmah nakon prvog projekta stepeništa uočen problem njegove dužine, pa je već tada (prije 1802.) problem riješen razdvajanjem u dva bočna kraka nad cestom. Tko je autor ove moguće promjene, teško je zaključiti. Maccaruzzi je to mogao biti samo ako je promjena nastala prije 1800. No, korekciju je mogao načiniti i Filippini, pogotovo ako je, prema Lukovićevoj tvrdnji, bio autorom uklesanih nacрта arhitektonskih elemenata na vanjskim zidovima crkve. U svakom slučaju, riječ je o ideji skraćivanja predugog stepeništa koje kasniji projektant nije slijedio. Karlovac se opredijelio za drugo, stilski prihvatljivije i elegantnije rješenje.

Stanje na katastarskoj karti Prčanja iz 1838. godine

Na katastarskoj karti Prčanja oznake KO-Prčanj-I iz 1838. godine koja se nalazi u Državnom arhivu Crne Gore – Istorijskom arhivu u Kotoru jasno je ucrtana građevina nove župne crkve (sl. 4). Samu crkvu vidimo s dovršenim donjim arhitektonskim redom, izraženim presjekom na kojem uočavamo iznimno debele zidove. No, na koji se način pristupalo građevini smještenoj na povišenom terenu, posebno iz smjera

istoka – od obale i mjesne ceste, ne nalazimo u raspoloživim zapisima, a nisu nam poznate ni ilustracije ili rane fotografije koje bi nam razjasnile pristup crkvi u to doba.

S jugoistoka prema sjeverozapadu prostire se stari put, staza kojom se od obalnih kuća u blizini kompleksa Sv. Nikole prilazilo novoj crkvi, a ta komunikacija postoji još i danas. Druga slična staza išla je također od obale, ali sjevernije – uz palaču Beskuća, prema padini brda, a prolazila je nedaleko od sjeverne fasade ove crkvene građevine. Sigurni smo da su to bile komunikacije kojima su prilazili gradilištu svi oni angažirani na gradnji, a možemo samo pretpostaviti da se i materijal za gradnju crkve dopremao ovim stazama, pogotovo veći kameni blokovi. Prije će biti da je doprema većine građevnog materijala, pogotovo onog koji je stizao brodovima na obalu, išla preko nekog projektiranog uspona do platoa pred crkvom.

I upravo na katastarskom planu iz 1838. vidimo stazu, gotovo dvostruko širu od dviju prethodnih, koja povezuje obalnu cestu, dakle i samo pristanište, s prostorom ispred crkve u gradnji. Ona je gotovo na istoj poziciji na kojoj će kasnije biti izgrađena skalinada. Teško da bismo mogli zaključiti da je to što u planu vidimo kao stazu možda ipak preteča buduće skalinade, pa makar improvizirane, ali u prilog tomu ide činjenica da se ona prostire geometrijski ravno.

Privremeno stepenište na crtežu Welfa von Jssera oko 1870. godine

Oko tri desetljeća poslije, fotografija Prčanja bečkog ateljea Lafranchini, koja je snimka originalnog crteža austrijskog poručnika Welfa von Jssera nastalog između 1870. i 1875., potvrđuje postojanje starijeg, grubo izvedenog stepeništa.⁸ Njegovo je postojanje logično jer je za dugogodišnju gradnju crkvene građevine, posebno tako velikih dimenzija, trebao pristup gradilištu za brojne radnike, ali i službenike koji su nadzirali gradnju i uglednike u obilasku. Na Jsserovu crtežu vidimo početak prethodno izgrađenog stepeništa, onaj dio koji je vidljiv iznad krovitka kuća na obali (sl. 5), a iz izvora doznajemo da su stepenice bile kamene i da su pred posjet cara Franje Josipa I. 1875. dodatno uređene, a k tomu cijelom duljinom prekrivene skupocjenim sagovima posuđenim iz pomorskih kuća.⁹

5.
Prikaz nedovršene prčanske crkve s prethodnim stepeništem, fotografija (atelje Lafranchini, Beč) crteža Welfa von Jssera, 1870. – 1875. (izvor: Zbirka Ž. Brguljan)

View of the unfinished church of Prčanj with the previous staircase, photograph (Lafranchini studio, Vienna) of a drawing by Welf von Jsser, 1870-1875

6.
Vidljiv je početni dio starog, improviziranog stepeništa pred početak gradnje sadašnjeg stubišta, neutvrđeni fotograf, 1910. (izvor: Zbirka Ž. Brguljan)

Photograph showing the beginning of the old, improvised staircase before the construction of the current one, anonymous photographer, 1910

Ovo prethodno, grubo izrađeno pristupno stepenište vidimo još 1910., na dopisnici neutvrđenog fotografa (sl. 6), čija datacija nije upitna, jer je tek 1909. gradnja crkve u potpunosti dovršena, što je na fotografiji vidljivo, a staro je stepenište razgrađeno najkasnije 1912. s početkom gradnje raskošne skalinate.

Kasnije se ove prvotne stepenice spominju u jednom dokumentu – ugovoru prčanjske općine s graditeljem skalinate Josefom Večernikom iz 1912. godine. U četvrtoj točki ugovora Općinsko upraviteljstvo i Crkovenarstvo župne crkve, kao naručitelji gradnje, daju Večerniku za gradnju, pored ostalog, i „materijal što se nalazi u starim stepenicama”.¹⁰ Ovaj navod, osim što dokumentarno potvrđuje postojanje prethodnog stepeništa, otkriva da se pri razgradnji njegov materijal iskoristio za gradnju donjih slojeva novog stepeništa.

PROJEKT NOVOG STEPENIŠTA ŽUPNE CRKVE I NJEGOVA IZGRADNJA

Autor projekta – arhitekt Milan Karlovac

Jedini do danas sačuvani projektni nacrt stepeništa prčanjske župne crkve jest onaj arhitekta Milana Karlovca koji se nalazi u prčanjskom župnom arhivu, odnosno Zbirci samostana Sv. Nikole (SNIP).

Milan Karlovac proveo je u Boki kotorskoj velik dio svojeg radnog vijeka, gdje je projektirao brojne objekte. Njegova prisutnost u Boki nije bila sasvim kontinuirana, već se katkada preklapala s djelovanjem u drugim gradovima ili boravcima u drugim sredinama. (sl. 7)

Karlovac je, prema obiteljskoj dokumentaciji, 28. srpnja 1867. u Sutivanu na Braču, dok se u literaturi navodi 28. kolovoza 1868. u Supetru. Natalijom Škarpa, podrijetlom iz Starog Grada, oženio se u Zadru 30. lipnja 1897. te ubrzo nastanio se u Kotoru, gdje je kao arhitekt službovao sljedećih desetak godina. Nekoje od Karlovčeve djece, rođene u Kotoru između 1902. i 1907., kumovao je i kotorski poduzetnik Roman Meneghello, pretpostavljeni sin upravitelja gradnje prčanjske crkve. Karlovac se godine 1902. navodi kao c. k. mjernik, a 1903. kao c. k. inženjer.

7.

Arhitekt Milan Karlovac,
projektant prčanjske skalinate, L.
Cirigović, 1933. (izvor: priv. vl.,
Beograd)

Architect Milan Karlovac, designer
of the Prčanj staircase, L. Cirigović,
1933

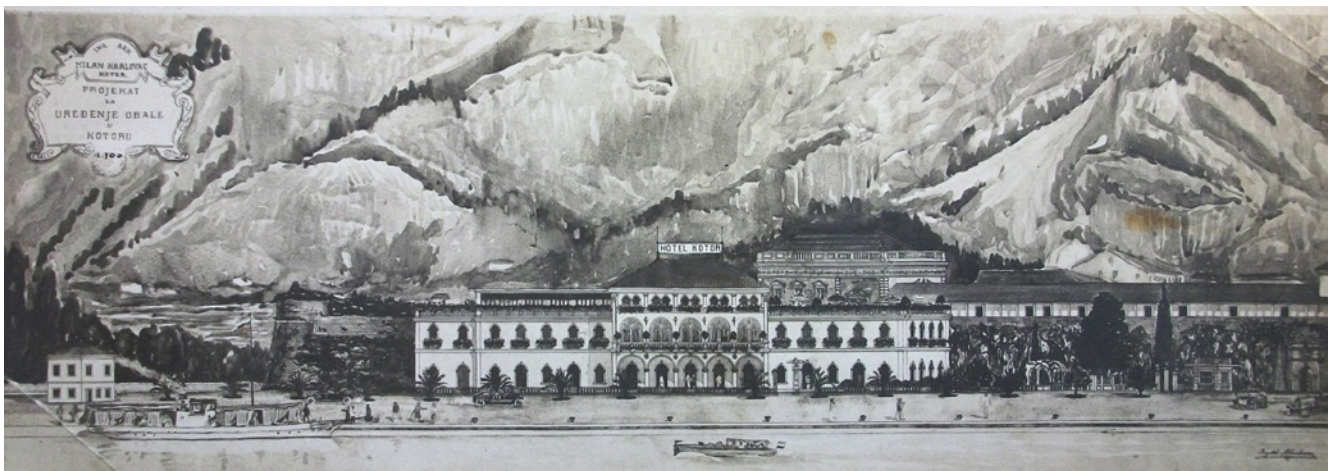
Obitelj se 1907. preselila u Zadar. No, iste je godine boravio i na Cetinju, a u Kotoru izrađuje projekt prčanjske skalinate u kolovozu 1908. Nemoguće je zaključiti da i pri gradnji stepeništa 1912. nije bio barem na kratko prisutan, premda se navodi da je te godine u Splitu. U svakom slučaju, od 1921. godine ponovno je u Boki, a radi i na Cetinju, sve do 1936. kada se vraća u Split, gdje je dvije godine poslije i preminuo – 31. ožujka 1938.¹¹

U Kotoru djeluje od 1897. kao upravitelj obnove katedrale Sv. Tripuna, a potom projektira brojne građevine – crkvene i javne. Radeći na katedrali, Karlovac je godine 1900. izvijestio Centralnu komisiju za umjetničke i povijesne spomenike u Beču o otkriću fresaka u glavnoj apsidi katedrale, koje su se pojavile tijekom skidanja nadgrobnog spomenika kotorskog biskupa Tripa Bizantija. U staroj kotorskoj jezgri projektirao je 1904. zgradu gradske vijećnice, čije je impozantno vanjsko stepenište, vrlo oštećeno u potresu 1979., kasnije odstranjeno. Od 1902. upravljao je gradnjom pravoslavne crkve Sv. Nikole u Kotoru, izgrađene na ostacima u požaru nestale katoličke crkve posvećene istom svetcu, a potom upravlja radovima na dovršetku gradnje župne crkve na Prčanju. Pod njegovim nadzorom, u periodu od 1905. do 1909. na crkvi je postavljeno krovništvo te su dovršeni zadnji radovi. Zatim je prema Karlovčevu projektu godine 1910. izgrađena pravoslavna crkva Sv. Arhanđela Mihaila u Herceg-Novom te i mnoge katoličke crkve (u Škaljarima, Gjurićima, Donjoj Lastvi i drugdje).¹² Projektirao je i niz javnih građevina podignutih u Kotoru i okolici, a

8.

Neostvaren Karlovčev projekt
uređenja obale Kotora – hotelski
kompleks između citadele i
gradskih vrata, oko 1910., priv.
vlasništvo, Beograd
(foto: Ž. Brguljan)

Karlovac's unrealized project for
rebuilding the coastline of Kotor,
with a hotel complex between the
citadel and the city gate, around
1910

9.
Skalinada zgrade nekadašnje škole u Mulu prema projektu M. Karlovca, početak 20. st. (foto: Sandra Roganović)

Staircase of the former school building in Muo according to a project by M. Karlovac, early 20th century

projekt uređenja obale u Kotoru s historicističkim kompleksom nastao na samom početku 20. stoljeća ostao je nerealiziran (sl. 8). Na samom početku trećeg desetljeća Milan Karlovac djeluje u kontinentalnoj Crnoj Gori, projektirajući i upravljajući gradnjom cesta, krovništa dvorca i sanacije bistijerne na Cetinju.¹³

Na novom prčanjском groblju, izgrađenom 1907., podignuta je kapela zasnovatelja groblja Tripa Gjurovića također prema projektu M. Karlovca,¹⁴ ali nalazimo da je crkva prethodno zamišljena kao veća, a taj je projekt groblja i crkve s kraja 19. stoljeća potpisao Filippo Brunetti, inženjer građevnog odjela u Kotoru. Na kraju, prije nego što će biti izgrađena prčanjска skalinada, projektirao je Karlovac i stepenište pred zgradom nekadašnje škole obližnjeg Mula (sl. 9).

U vrijeme intenzivne aktivnosti u Kotoru i Boki arhitekt Karlovac bio je pozvan, 1903. ili 1904. godine, u Split radi dovršenja temeljite restauracije zvonika katedrale Sv. Dujma, koja je trajala do godine 1908. Upravo je te godine nastao njegov nacrt stepeništa kojim se prilazi novoizgrađenoj prčanjсkoj župnoj crkvi.

Karlovcев projekt prčanjсke skalinade i mogući uzori

Problem izvornog stepeništa šta koje bi zbog prevelike duljine prelazilo obalnu cestu Karlovac je riješio skraćivanjem na drugi način i na drugoj poziciji u odnosu na stepenište s Filippinijeva crteža. Učinio je to primjenom dvokrakog dijela stepeništa (razilazećeg, pa prilazećeg), i to ne na početku uz cestu, nego na krajnjem dijelu pred crkvenom terasom. Posegnuo je za rješenjem za koje je imao brojne uzore u matičnoj zemlji projektanta crkve Maccaruzzija.

Monumentalno stepenište u funkciji prilaza crkvenom objektu nalazimo u primjeru pariške bazilike *Sacré Coeur* na Montmartreu,¹⁵ a posebno su dojmjljive scenografski izvedene portugalske skalinade (iz ranijeg razdoblja) koje vode do svetišta *Nossa Senhora dos Remédios* (Lamego) i *Bom Jesus do Monte* (Braga).

Na području Italije jedinstven je primjer *Scalinata di Trinità dei Monti* u povijesnom središtu Rima, izgrađena prema nacrtu Francesca de Sanctisa.¹⁶ U Veneciji, rodnom gradu projektanta prčanjсke crkve, zbog gradnje na razini mora nalazimo samo vrlo kratka stepeništa koja ipak, zahvaljujući svojoj širini, katkada doprinose imponzantnosti građevine,¹⁷ dok je u okolici grada više crkvenih skalinada koje mogu parirati prčanjсkoj ili je veličinom i izvedbom nadilaze.¹⁸

10.
Villa dei Vescovi (Luvigliano)
s dvokrakim stepeništem na
pročelju i prema vrtu, Giovanni
Maria Falconetto, 1535.
([www.fondoambiente.it/luoghi/
villa-dei-vescovi](http://www.fondoambiente.it/luoghi/villa-dei-vescovi))

Villa dei Vescovi (Luvigliano) with
a double staircase in the front
and towards the garden, Giovanni
Maria Falconetto, 1535

11.
Villa Piovene (Porto Godi) –
dvokrako stepenište, Francesco
Muttioni (samo stepeništa), prva
polovica 18. st.
([www.culturaveneto.it/it/beni-
culturali/ville-venete](http://www.culturaveneto.it/it/beniculturali/ville-venete))

Villa Piovene (Porto Godi) with
a double staircase, Francesco
Muttioni (staircases only), first half
of the 18th century

Na istočnoj jadranskoj obali, uz prčanjско, nalazimo još nekoliko većih i arhitektonski zanimljivih crkvenih stepeništa, posebno u Visu i Milni na Braču.¹⁹ Najljepši primjer izrazito baroknog stepeništa nalazimo upravo i najbliže Prčanju – veliku skalinadu koja s dubrovačke Gundulićeve poljane vodi do malog trga pred crkvom Sv. Ignacija i također isusovačkog zdanja *Collegium Ragusinum*.²⁰ Sužavajući se u usponu i šireći se ponovno pred završetak, dubrovačka saklinada stvara efektni i scenografski barokni prostorni ugođaj.²¹ Ona uz prčanjско predstavlja najljepše primjere crkvenih skalinada na istočnoj jadranskoj obali, prva ukomponiranjem u urbanu jezgru, a druga isticanjem na morskoj obali.

No, kada bismo tražili uzore koji su arhitektu Milanu Karlovcu mogli pomoći da osmisli svoj projekt pristupnog stepeništa novoj župnoj crkvi u Prčanju, oni ipak dolaze s Apeninskog poluotoka. Među njima je stepenište vile *dei Vescovi* u okolici Padove (Luvigliano di Torreglia) koju je ranorenesansni arhitekt i slikar Giovanni Maria Falconetto projektirao početkom 16. stoljeća za padovanskog biskupa (sl. 10).²² Ovo dvokrako stepenište s terasom nad arkadama konstrukcijski je složenije od Karlovčeva prčanjског rješenja. K tomu, Falconetto je na ovom svojem kasnom, možda posljednjem, projektu zamislio gotovo identičnu skalinadu i s pročelja i sa začelja građevine, kojima je vilu povezo s prilazom odnosno s vrtom. Ona je itekako mogla Karlovcu poslužiti kao predložak za rješenje gornjeg dijela stepeništa prčanjског crkve. Drugi vjerojatni uzor jest stepenište na vili *Piovene* (Lonedo di Lugo Vicentino) čije je krilo prema vrtu konstruirao u prvoj polovici 18. stoljeća Francesco Muttioni (sl. 11),²³ a sačuvao se tlocrt vile i stepeništa Ottavija Bertottija Scanozzija iz 1778.²⁴ Prčanjско gornji dio stepeništa izveden je gotovo identično lonedskom, a prema objektu ga dijeli balustrada, u prčanjском slučaju prema terasi pred crkvom, u lonedskom prema lođi vile. Lonedska se skalinada prostire kroz vegetaciju – „putuje” kroz vrtove, a u bokeljskom slučaju spušta se kroz oskudne terene koje su nekada krasile visoke palme.²⁵ Konstrukcija stepeništa prčanjског župne crkve s onim vile Piovene ima sličnosti i u drugim detaljima. Na mjestu razdvajanja dvaju krakova stepenica kod lonedske vile nalazimo prolaz u prizemlje, dok je na istom mjestu kod prčanjског stepeništa Karlovac projektirao veliku nišu sa zabatom jednostavnog timpana koji podržavaju dva polustupa s lijepo izvedenim korintskim kapitelima. U niši se pod školjkastim svodom nalazi kip Isusa kao učitelja (sl. 12). Kristov kip djelo je neutvrđenog pisanskog majstora naručeno posredstvom Bilinićeve splitske radionice, nakon što se zbog visokog honorara odustalo od preliminarnog dogovora s kiparom Ivanom Rendićem.²⁶ Na lonedsku skalinadu podsjeća i deko-

12.
Niša središnjeg dijela stepeništa
s Isusovim kipom neutvrđenog
majstora iz Pise (posredstvom
splitske radionice Pavla Bilinića),
1913. (foto: Vesna Šojat)

Niche in the central part of the
staircase with a statue of Jesus by
an anonymous master from Pisa (via
Pavao Bilinić's workshop in Split),
1913

racija postavljanjem kipova nad balustradom. No dok se kod vile Piovene statue nižu cijelom duljinom stepeništa, u prčanjском slučaju kipovi su postavljeni na balustradi bočnih „odmorišta” i nisu alegorijskog karaktera, niti prikazi mitoloških bića, nego konkretni portreti, poprsja istaknutih Prčanjana – slavnog kapetana I. Visina i domoljubnog pjesnika J. Gjurovića. Čini se da se Karlovac, među brojnim mogućim uzorima (od kojih smo samo neke naveli) ponajviše nadahnuo stepeništem vile Piovene u Portu (Godi) kod Loneda. S druge strane, budući da je većina originalnih projektnih crteža mletačkog majstora davno nestala (uništena), vjerojatno nikada nećemo moći utvrditi koliko Karlovčeva izvedba ima zajedničkog s Maccaruzziјevim nacrtom stepeništa.

13.
Projektни crtež stepeništa župne
crkve u Prčanju, Milan Karlovac,
Kotor, 26. kolovoza 1908., SNIP
(foto: Anton Gula Marković)

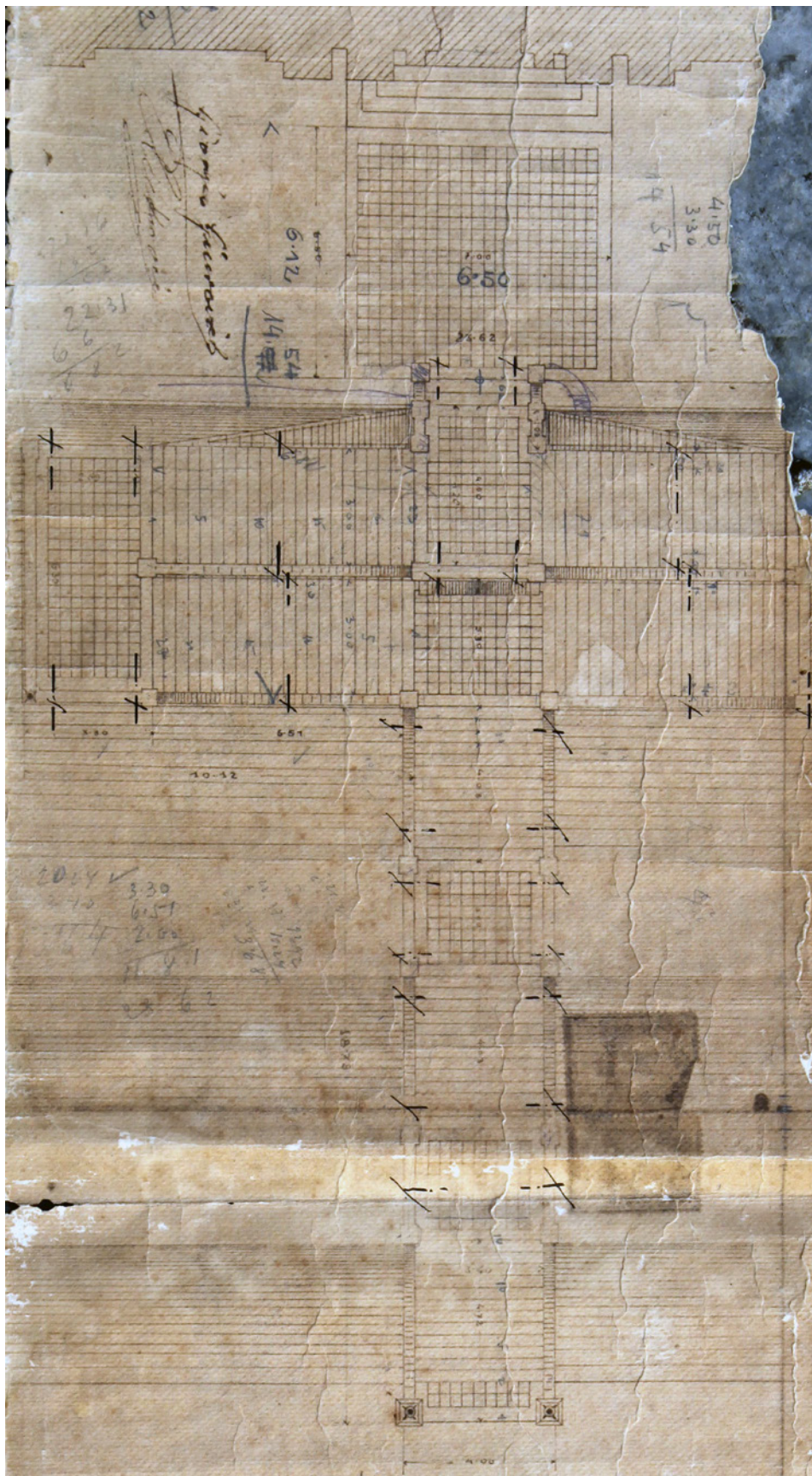
Staircase of the parish church in
Prčanj, project design by Milan
Karlovac, Kotor, August 26, 1908,
SNIP

Karlovčev crtež prčanjске skalinade (sl. 13) pronašli smo u samostanu Sv. Nikole u Prčanju, među starom župnom dokumentacijom. Nacrt je rađen na onodobnom crtačem papiru i specifičnog je formata – 21,5 x 67,3 cm (prije oštećenja moguće da

14.
 Detalj nacrt stepeništa prčanjske
 crkve, Milan Karlovac, 1908., SNIP
 (foto: Anton Gula Marković)

Staircase of the Prčanj church, detail
 of the design by Milan Karlovac,
 1908, SNIP

je izvorni format bio oko 30 x 70 cm) te je solidnog stupnja očuvanosti. Naslovljen je: *PROGETTO PER LA NUOVA SCALA DI ACCESSO AL [TEMPIO] DI PERZAGNO* – Projekt novog pristupnog stepeništa ista prčanjskoj crkvi. Niže od naslova iscrtna je skala od 0 do 20 jedinica u mjerilu 1 : 100, a pod skalom je zapisano: *Dall i.r. Sezione edile [dis]trettuale Cattaro [26] Agosto 1908* te nalazimo i potpis autora: *MKarlovac I. R. Ingegnere*. Projekt je evidentiran pod brojem 784/1. Na nacrtu nalazimo i potpis *Giorgio Giurovich* što nije drugo nego ovjera načelnika Prčanja Gjura Gjurovića godine 1912. (početak gradnje) u ime naručitelja izgradnje – prčanske općine. Slabo vidljiv potpis ispod vjerojatno je župnika don Nika Lukovića u ime Crkvinarstva župne crkve kao paralelnog naručitelja. Usporedbom nacрта i današnjeg izgleda skalinade, ne nalazimo konstrukcijskih odstupanja od projektnog crteža tijekom građe, osim u malim detaljima, koji su se u pravilu ticali stabilnosti stepeništa. Podudaraju se četiri mala platoa na račvalištu skalinade te još dva na uzdužnom dijelu stepeništa prema obali. Terasa pred crkvom projektirana je u širini 6,50 metara, međutim proširena je u smjeru sjeverozapad-jugoistok, do krajnje raspoloživih granica platoa pred crkvom. Pored izmjera crteža unesenih tijekom projektiranja, graditelj je naknadno olovkom dopisivao proračune duljina i rastojanja te je i to dokaz Večernikova poštovanja projektne dokumentacije, tj. da se pri izgradnji držalo Karlovčeve zamisli. Ipak su se, tijekom gradnje, javljale potrebe za korekcijama zbog specifičnosti terena i složenosti konstrukcije te se odstupalo samo gdje je bilo nužno – radi solidnosti gradnje i stabilnosti građevine.

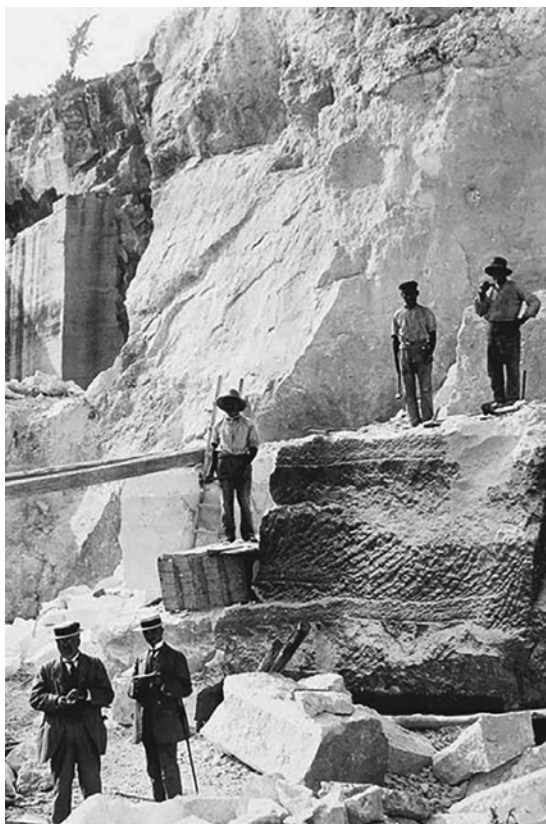
Početni dio stepeništa širine je 3 metra, a razdvaja se na dva kraka koji potom konvergiraju uza zid s nišom te skalinada dalje teče jednim krakom. U području gornjeg – dvokrakog dijela postoje četiri male terase od kojih su najveće one rubne, na mjestima gdje stepenište kreće u suprotan smjer, površine 6,30 x 3,30 m². Jednokraki dio dug je 18,78 m, a širine 4 metra i na njemu su dva platoa površine 4 x 3 m² (sl. 14).

Bez obzira na sve uzore koji su Karlovcu stizali iz Maccaruzzijske domovine, susjedne Italije i koji su bez sumnje utjecali na konačnu izvedbu prčanske skalinade, što smo uočili komparirajući Karlovčev projekt s iznesenim uzorima, nije izostala ni njegova osobna vizija ovog složenog, slikovitog i kvalitetno izvedenog stepeništa. Kao učenik historističkog pravca, ugledao se Karlovac u ranije povijesne stilove, što je posebno primjetno na nizu, posebno sakralnih, građevinskih objekata koje je izveo na području Boke kotorske. Na projektu prčanske skalinade napravio je korak dalje, iskazavši veću inventivnost u težnji da relativno složeno stepenište uklopi u okoliš, da ga logično poveže s već izgrađenom crkvom i tako postigne određenu harmoniju oblika i elemenata crkvenog kompleksa. Taj je sklad postigao i pažljivim dimenzioniranjem i podešavanjem dvokrakog dijela stepeništa s jedne strane s crkvenim pročeljem, a s druge s pravocrtnim dijelom stepeništa „protežući ga” sve do obalne ceste. Karlovčev originalni prilog je i niša koju postavlja u simetrali crkvenih glavnih vrata. Njome uspostavlja korelaciju s nišama na pročelju crkve, doprinoseći jedinstvenosti kompleksa – starije crkvene građevine i novije skalinade, na neki način i interpolirajući svoj projekt u onaj B. Maccaruzzijski.

Iako je projekt za pristupno stepenište nastao prije završnih radova na samoj crkvi, zbog nestašice sredstava odgodila se gradnja skalinade sve do 1912. godine. Izgradnja je započela u srpnju te godine, a dovršena je u rujnu 1913.²⁷ Projekt je realizirao graditeljski poduzetnik Josef Večernik, sredstvima pomoći austrijske Vlade – iz „Vjerozakonske zaklade” te onima Crkvinarstva župne crkve i Općine Prčanj koja su sakupljena od priloga mještana, ukupno 40.000 kruna.²⁸ Veliki rat i poratno teško stanje spriječili su izvedbu zadnjih radova, pa je tek 1921. popločana velika terasa pred crkvom, a dvije godine kasnije oko nje je postavljena kamena balustrada, sredstvima koje je dodijelila jugoslavenska Vlada.²⁹

15.
Kamenolom na otoku Vrniku
u vrijeme izgradnje prčanjske
skalinade (izvor: Foretić, D.,
Mi potpisani..., *Klesarstvo i
graditeljstvo*, 1-2, 2020., 70)

Quarry on the island of Vrnik
during the construction of the
Prčanj staircase

Narudžba kamenoklesarskih elemenata stepeništa s Vrnika

Klesanje skalinade s balustradom naručio je prčanjski župnik don Niko Luković u ožujku 1912. godine od kamenarskog poduzetnika Ivana Fabrisa, sina pok. Vicka iz Korčule.

Prčanjani su se odlučili za gradnju od kamena najbolje kvalitete – vrničkog bijelog – od kojeg su građene mnoge prestižne građevine Sredozemlja sve do Carigrada, kamena koji izložen vodi, mrazu i hladnoći ne poprima oštećenja i ne gubi polituru,³⁰ koji je iznimno čvrst, ali i podatan za klesanje. Nedugo pred izgradnju prčanjske skalinade ovaj je kamen dobio na sajmu u Parizu zlatnu nagradu za najbolji vapnenac Sredozemnog zaljeva (1900.), a i poslije (1927.) u istom gradu nagrađen je kao najbolji ornamentalni kamen Dalmacije.³¹

I novosagrađena crkva zidana je od fino tesanog vrničkog kamena – vanjska obloga zidova i svi elementi kamene dekoracije, uključujući stupove u unutrašnjosti i pilastre na pročelju (ostali dijelovi od lokalnog kamena iz Strpa, Orahovca i Lepetana).³² Da bi osigurali isporuku samo kamena najbolje kvalitete, prčanjska je općina zamolila gvardijana franjevačkog samostana na Vrniku obližnjem otoku – Badiji da svojim nastojanjima osigura prvorazrednu kvalitetu kamena za njihovu gradnju, a za taj trud primao je od prčanjske općine poklone za Božić, Uskrs i blagdan Male Gospe.³³

Među kamenoklesarskim obiteljima otoka Vrnika ističu se Fabrisi, korčulanska klesarska (i brodograditeljska) obitelj koja je posjedovala i kamenolom na ovom otoku. Već u 18. stoljeću spominju se kao klesarski majstori, tako 1740. Vicko Fabris pri gradnji kapele i oltara u franjevačkoj crkvi na otočiću Badiji. U 19. stoljeću Fabrisi su izvozili obrađeni kamen s Vrnika i okolnih kamenoloma u sve mediteranske zemlje (sl. 15). Do Prvog svjetskog rata, dakle u vrijeme gradnje prčanjske skalinade, isticali

su se kao klesari u obitelji Fabris: Nikola Franin, Niko Antunov, Petar Nikolin, Ivan Franin i Vicko Franin, a kasnije i Božo Nikolin, koji je bio i prvi upravitelj klesarske zadruge na Vrniku.³⁴ Sigurni smo da je spomenuti Vicko Franin upravo otac klesara naše skalinate, a vjerojatno je da su istoimeni klesari iz 18. stoljeća njihovi predci.

U vrijeme izgradnje prčanske skalinate – godine 1913. osnovana je strukovna škola usavršavanja za klesare u Korčuli. Njezin sljednik, Škola za kamenoklesarsku struku dala je u prvoj polovici 20. stoljeća istaknute kamenoklesare, među kojima Ivana Fabrisa pok. Vicka,³⁵ koji je sa svojim pomoćnicima isklesao elemente prčanske skalinate. O vrsnosti njihova rada svjedoči sama skalinata i danas – 110 godina nakon izgradnje.³⁶

Blizina kamenoloma morskoj obali bila je iznimno pogodna za otpremu kamena, a Fabrisi su, prema sklopljenom ugovoru, dopremali kamene elemente na pristanište Prčanja svojim brodovima.

Izrada elemenata skalinate u radionici Ivana Fabrisa

Već 21. travnja 1912. prčanski je župnik od kamenoklesarske radionice Ivana Fabrisa primio ponudu s detaljima gradnje i pripadajućim troškovnikom. Dokument „Opisni trebovnik – Fabbisogno descrittivo ragja i troškova potrebitih za izradbu Stuba i ograde istih iz bijelog korčulanskog kamena sa Otočića Vernika I vrsti točno prema nacrtu” daje točne podatke o vrsti, broju i cijenama klesanih elemenata skalinate izrađenih u Fabrisovoj kamenoklesarskoj radionici.³⁷

Ponuda je bila na ukupni iznos troškova od 15.644,12 kruna, u što nije uključeno postavljanje stepeništa.³⁸ Iznos je podrazumijevao sav materijal predan „franko brod Prčan”, a Fabris se obvezao da će sve biti izrađeno točno po nacrtu, koji mu je prethodno predao naručitelj. Stoga je izgled svih elemenata skalinate bio unaprijed definiran i svakako odobren od samog projektanta i kotorskog Građevnog ureda.

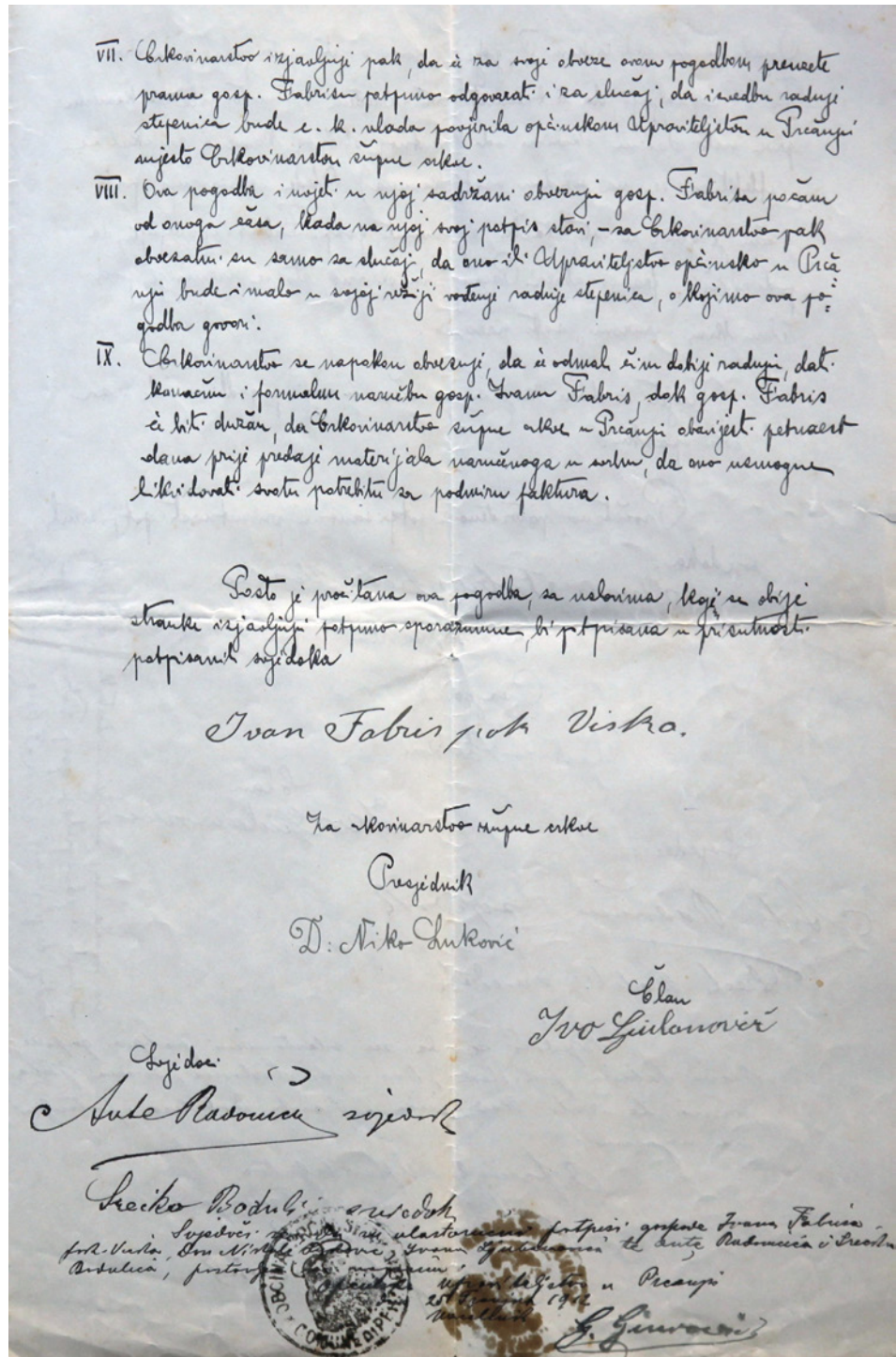
Već 25. travnja 1912. sklopljena je u Prčanju „pogodba” između don Nika Lukovića, upravitelja prčanske župe, kao predsjednika Crkovenarstva župne crkve u Prčanju i gosp. Iva Ljubanovića kao člana istog Crkovenarstva i njegova zastupnika, s jedne strane i gosp. Ivana Fabrisa pok. Vicka iz Korčule, kamenarskog poduzetnika, s druge strane (sl. 16). U ugovoru se Luković i Ljubanović u ime Crkovenarstva župne crkve obvezuju, uz navedene uvjete, nabaviti stepenice, stupove i stupiće s nosačima i vijencem potrebne za izgradnju stepeništa „od carskog puta” do nove župne crkve, pod pretpostavkom da će Crkovenarstvu biti povjereno od c. k. Vlade da u svojoj režiji izvede radove. Fabrisova radionica obvezala se da će svi elementi biti izrađeni od kamena prve kvalitete te točni oblikom i dimenzijama, u skladu s ugovorom i pravilima što ih kamenarski zanat propisuje te da će u najkasnijem roku od godinu dana predati „franco na obalu prčansku” 427,80 metara skalina, 276 koloneta, 110,66 metara baze i kruništa ograde te 26 manja i 2 velika pilastra.³⁹ U dodatku ugovora naručitelj naglašava da Fabris treba izraditi stupiće za balustradu od kamena prve vrste, dok će skaline raditi od običnog, solidnog kamena.⁴⁰

I zaista, svi elementi skalinate – stepenice, stupići ograde, nosači stupića, vijenac balustrade i pilastri – izrađeni su od vrničnog kamena visoke kvalitete. Prema zahtjevima naručitelja i projektanta Karlovca, skice elemenata izradio je Niko Fabris pok. Antuna.⁴¹ Na izvedenom stanju nalazimo zanemariva odstupanja u odnosu na skice. Među rijetkim nepodudarnostima uočavamo razliku u nagibu gornje plohe vijenca balustrade.

„Skalini” su izrađeni su od finog kamena prve vrste, s gornje strane na srednju, a sprijeda na finu „zubaču” točno po mjerama. Najfinije je obrađen prednji dio stepenice čiji je gornji rub precizno profiliran.⁴² Podnožje ograde (*basamento*) klesano je iz kamena iste kvalitete „na finu zubaču” s izdubinama u koje su položeni stupići ograde.⁴³

16.
Zadnja stranica ugovora Prčanjana
s kamenoklesarskom radionicom
Ivana Fabrisa, Prčanj, 25. travnja
1912., SNIP (foto: Anton Gula
Marković)

Final page of the contract between
the inhabitants of Prčanj and the
stonemasonry workshop of Ivan
Fabris, Prčanj, April 25, 1912, SNIP

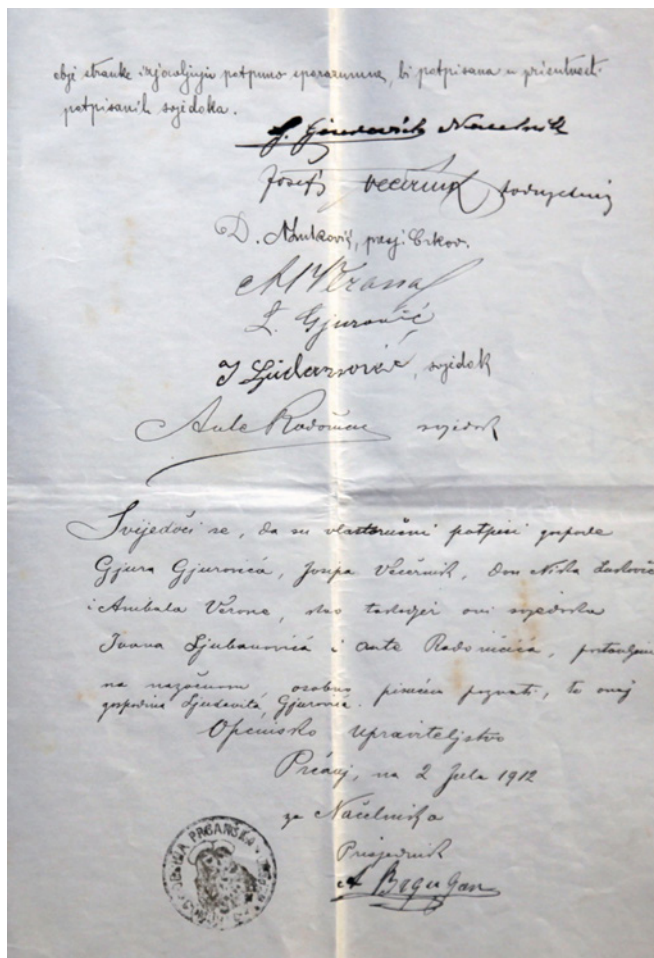
Stupići (*colonatte*) izvedeni su također iz istog kamena, isklesani su dlijetom i „uglašeni”. Kružnog su presjeka, elegantno izvedenih ovalnih dijelova različita promjera, a krajnji donji i gornji dio, koji ulaze u osnovu ograde i gornju gredu, klesani su kao četverokutna tijela koso odsječena u skladu s nagibom stepeništa. Majstor Niko Fabris bio je ponudio i drugu varijantu stupića – izradu specifičnih kosih kolona, no ta opcija nije bila prihvaćena, možda zbog neobičnog izgleda, a svakako i zbog veće cijene čija bi izrada bila gotovo 50 % skuplja.⁴⁴

Vijenac (korniž) jest „isklesan na finu zubaču”, također prema skici, s izraženim nadvišenjem trokutastog profila. No, taj je detalj tijekom izrade izmijenjen, jer je na izvedenom vijencu ograde nagib gornje plohe prema srednjoj crti jedva primjetan. Na donjoj plohi vijenca izrađene su udubine u koje su umetnuti čepovi stupića.⁴⁵

Na kraju su rađeni četvrtasti stupovi – pilastri koji su povezivali pojedine segmente balustrade, a postavljani su na graničnim točkama stepeništa i platoa. Dvadeset šest manjih stupova uzduž skalinate i dva velika na početku prilaznog stepeništa izrađeni su „na finoj zubači od bijelog kamena iste kvalitete. Solidne su izvedbe i lijepo profilirani, s plitkim nišama na bočnim stranama.⁴⁶

Izgradnja skalinate, uloga graditelja Josefa Večernika

Trebovnik troškova za gradnju stepeništa sastavio je češki graditelj Josef Večernik 2. lipnja 1912. u Tivtu, gdje je imao građevinsko poduzeće – „Bauunternehmung Josef Večernik”. Ukupni troškovi izgradnje stepeništa, ne uključujući kamen i klesarske radove radionice Ivana Fabrisa, prema Večernikovoj ponudi iznosili su 10.368,44 austrijskih kruna.⁴⁷ Ponuda je prihvaćena, a ugovor sklopljen već 2. srpnja 1912. u Prčanju (sl. 17). Večernik se obvezao radove izvesti točno prema Karlovčevim nacrtima i zahtjevima Građevnog odsjeka u Kotoru u roku od godinu dana od dana kad mu bude povjerena gradnja. Naručitelj se, pak, obvezao predati Večerniku sav potreban materijal, uključujući i onaj „u starim stepenicama” kao i dijelove skalinate pripjele s Vrnika te staviti mu na raspolaganje kamenolom gdje će se klesati kamen.⁴⁸

17.

Zadnja stranica ugovora „Obćine Prčanjske” s graditeljem Josefom Večernikom, Prčanj, 2. lipnja 1912., SNIP (foto: Anton Gula Marković)

Final page of the contract between the “Municipality of Prčanj” and the builder Josef Večernik, Prčanj, June 2, 1912, SNIP

18.
Pripremni radovi za izgradnju stepeništa prema projektu M. Karlovca, neutvrđeni fotograf, 1911., SNIP

Preparatory works for the construction of the staircase according to the project of M. Karlovac, anonymous photographer, 1911, SNIP

19.
Svečana fotografija s načelnikom, graditeljem, mještanima i vojnicima prigodom završetka izgradnje stepeništa, Atelier Smodlaka, Kotor, kolovoz ili rujan 1913. (izvor: Zbirka Ž. Brguljan)

Ceremonial photo with the mayor, the builder, some locals and soldiers celebrating the completion of the staircase, Atelier Smodlaka, Kotor, August or September 1913

Do izgradnje skalinate crkvi se pristupalo preko improviziranog stepeništa koje nije bilo u skladu s arhitekturom novopodignute crkve, osobito njezinim pročeljem. Stoga su Prčanjani ustrajno nastojali realizirati projekt stepeništa arhitekta Karlovca koji ga je izradio još 1908. godine. Trebalo je proći nekoliko godina da se stvore uvjeti za gradnju, ponajprije oni ekonomske prirode. Radovi su započeli u srpnju 1912. godine, ubrzo nakon sklapanja ugovora s Večernikom. Pred početak radova Općina je predala Večerniku ugovoreno vapno i pržinu i sav materijal ugrađen u konstrukciji prethodnog stepeništa kao i obližnju kućicu koju je poduzetnik odmah porušio kako bi iskoristio njezin materijal. Za potrebe klesanja kamena izvođaču je dodijeljen na korištenje kamenolom u „Maloj rijeci” (pored potoka Pavlovica kojom Prčanj graniči sa susjednim Mulom), a obrađeni kamen potom se dopremao do gradilišta. Isklesane elemente stepeništa kamenoklesarski poduzetnik Ivan Fabris dopremao je brodom s Vrnika na obalu ispod novosagrađene crkve, a potom su se prenosili do mjesta gradnje.⁴⁹

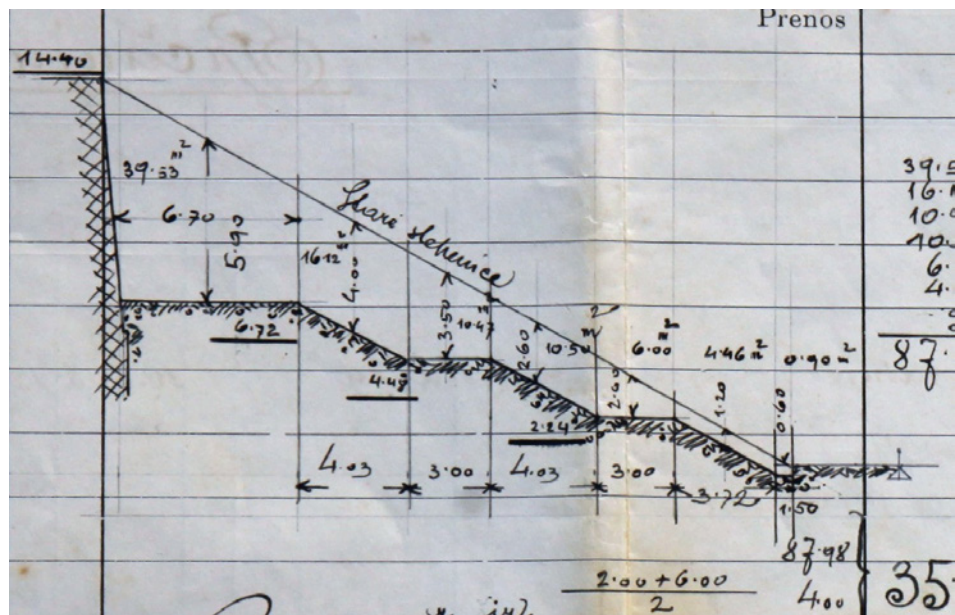
Pri uklanjanju starog stepeništa pristupilo se iskopu za regulaciju terena i postavljanje temelja (sl. 18).⁵⁰ Potom je izgrađen temeljni zid uz prednji rub terase pred crkvom, nad kojim je kasnije postavljena kamena ograda (sl. 22). S obzirom na situaciju terena i opterećenja, Večernik je napravio korekciju debljine svodnog zida.⁵¹ Postavljene su „volte” pod stepenicama, a ojačana je i armatura betona. Teren za ugradnju stepeništa temeljito je pripremljen, posebno se vodilo računa o pravilnom nagibu i međusobnim odnosima pojedinih dijelova stepeništa i susjednih malih terasa, o čemu svjedoči i Večernikov sačuvani crtež (sl. 20).⁵² Postavljena je konstruk-

20.
Skica uzdužnog presjeka osnove,
Josef Večernik, 1913. (foto: Anton
Gula Marković)

Sketch of the longitudinal section
of the base, Josef Večernik, 1913

21.
Pogled na desno krilo stepeništa
prema obalnoj cesti, 2013. (foto:
Anton Gula Marković)

View of the right wing of the
staircase towards the coastal
road, 2013

cija stepenica i potom balustrade pri čemu je u bazu ograde uloženo 276 stupića (*collonatte*), a potom je postavljen kameni vijenac, kruna – *incoro[na]mento*.⁵³ Tijekom izgradnje skalinade Večernik je povećao broj pilastara – malih stupova uz skalinadu s 26 na čak 42 te time doprinio ne samo stabilnosti ograde nego i vizualnom dojmu ukupnog stepeništa (sl. 21).⁵⁴

22. Pogled na potporni zid i balustradu terase, 2013. (foto: Anton Gula Marković)

View of the retaining wall and balustrade of the terrace, 2013

23. Pogled na prčanjku župnu crkvu sa skalinađom nakon postavljanja balustrade nad potpornim zidom, neutvrđeni fotograf, oko 1925. (izvor: Zbirka Ž. Brguljan)

View of the parish church in Prčanj with the staircase after the installation of the balustrade above the retaining wall, anonymous photographer, around 1925

Svi su radovi završeni do rujna 1913. godine, oko dva mjeseca kasnije nego što je ugovorom bilo propisano. No, ne nalazimo nikakvih prigovora naručitelja zbog kašnjenja jer su radovi dovršeni do najvažnijeg prčanskog blagdana – do proslave mjesne zaštitnice Male Gospe čiji se dan slavi 8. rujna. Nakon izgradnje skalinade nastala je zajednička fotografija prčanskog načelnika, mještana i vojnika, negdje krajem kolovoza ili na sam početak rujna 1913. godine (sl. 19). Nije isključeno da se poziranju ovoj danas povijesnoj fotografiji nisu priključili projektant Karlovac i graditelj Večernik. Za drugospomenutog, na ovakvu pretpostavku nas navodi lik muškarca na početnom dijelu stepeništa, lijevo od načelnika. Fotografija nam otkriva da tada još nije bila postavljena balustrada uz istočni rub crkvene terase, iznad potpornog zida, sigurno zbog nedostatka sredstava i ratnih okolnosti. Postavljena je tek 1923., nakon popločavanja terase, sredstvima koje je dodijelila tadašnja Vlada, a izrađena je također od korčulanskog kamena i na identičan način kao ograda stepeništa. Vidimo je fotografiji nastaloj nakon dovršetka svih detalja skalinade (sl. 23), na kojoj također primjećujemo balustradu uz javnu cestu, lijevo i desno od ulaza na stepenište. No, izgled stupića ne ostavlja dojam klesarskog rada, nego jasno sugerira produkt industrije, a također stilski zaostaju za originalnom balustradom i ukupnim izgledom stepeništa, stoga je sreća da je ova naknadna dekoracija, postavljena između 1923. i 1939., već davno i nestala.

RECENTNA OŠTEĆENJA SKALINADE

Ne možemo sa sigurnošću tvrditi kada su posađene visoke palme uz skalinadu, ali svakako to nije bilo ranije od tridesetih godina prošlog stoljeća. No, prije jednog desetljeća palme u Boki kotorskoj napao je insekt koji je „uvezen” s drugog kontinenta dopremom novih nasada. Riječ je o crvenom palminu surlašu koji je bio uzrokom propasti nekoliko stotina palmi posađenih u 19. i 20. stoljeću u obalnim mjestima bokokotorskog zaljeva, tako i u Prčanju. Palme uz prčanjnsko crkveno stepenište moralo se ukloniti. Radnici tvrtke Ekoplant, koja je u ožujku 2020. bila odabrana za izvršitelja tog posla, obavljali su posao nestručno, pa je teško deblo palme (posjećene kao cjelina uz sam korijen) palo na sjeverni dio skalinade i zdrobilo nemali dio balustrade (sl. 24). Uz to je deblo palme, teško nekoliko tona, poremetilo i statiku tog dijela stepeništa. Uprava za zaštitu kulturnih dobara u Kotoru odobrila je projekt

24. Pogled na sjeverni dio ograde stepeništa s oštećenjima iz ožujka 2020. (foto: Sandra Roganović)

View of the northern part of the staircase railing, partially damaged, March 2020

obnove oštećenog dijela balustrade i stepeništa tvrtke Projektor iz Tivta. Izvođač kamenoklesarskih radova bit će tvrtka Klesarstvo iz Konavala, koja je već sudjelovala u sanaciji spomenika kulture na području Boke kotorske, primjerice zvonika crkve Sv. Eustahija (Stasija) u Dobroti. Zamjenski elementi na oštećenom dijelu stepeništa klesat će se iz korčulanskog kamena s Vrnika, istog onog od kojeg je izgrađena i prvotna skalinada.

No, ove, 2023. godine dogodila se nova, ovaj put nikako slučajna, devastacija prčanske skalinade. Osoba, čiji je identitet lokalna policija utvrdila, u noći pred pravoslavni Uskrs, sa 16. na 17. travnja, s pomoću čeličnih poluga iščupala je gornje vijence nosećih stupova koji povezuju po dva kraka balustrade. Također su ti pilastri, na mjestima račvanja skalinade, odvojeni od gornjih greda balustrada s opasnošću da dođe do urušavanja dijela ograde. Šteta je načinjena na objema stranama paralelno, na mjestu račvanja stepeništa. Oštećenje je privremeno sanirano, a temeljan popravak bit će obavljen u sklopu projekta sanacije prethodnog oštećenja.⁵⁵

ZAKLJUČNO

Naručitelji gradnje pristupnog stepeništa tek izgrađenoj novoj župnoj crkvi na obali Prčanja, Crkvinarstvo i Općina, postavili su visoke zahtjeve u pogledu projekta M. Karlovca, kamenoklesarskih radova I. Fabrisa te građevinskih radova J. Večernika, ali su bili zahtjevni i po pitanju kvalitete materijala za gradnju, posebno kamena. Primjerice, ugovorom su tražili od Večernika da radove izvede tako da skalinada „bude dostojna monumentalne crkve koju će resiti”, ali i njegova imena. I zbilja, možemo bez zadržke reći da su Fabris i Večernik, prema Karlovčevu originalnom projektu izgradili lijepu i skladnu, ali i dojmljivu skalinadu koja zaista krasi crkvu i stvara posebnu, veličanstvenu cjelinu kojoj doprinosi i povišen položaj nad prčanskom obalom. Ona je izgradnjom postala te do danas ostala snažan detalj obalnog graditeljstva i nezaboravan dio vizure bokokotorskog zaljeva.

BILJEŠKE

¹ ŽELJKO BRGULJAN, Maccaruzzijeva crkva Rođenja Marijinog, u: *Bokeljske teme*, Zagreb, 2018., 221–241. Bernardino Maccaruzzi, također: Maccaruzzi (Venecija, 1728. – 1800.) učenik je i sljedbenik Giorgija Massarija, predstavnika kasnog baroka u Veneciji, preko kojeg je baštiniio utjecaje Andreje Palladija i Baldassarea Longhene. Među Maccaruzzijevim venecijanskim djelima spadaju (kronološki) restauracije crkve *San Giovanni Evangelista* (1755. – 1759.) i dvorane *Sala dei Banchetti* u Duždevoj palači (1763. – 1767.), pročelje crkve *San Rocco* (1765. – 1771.), stepenište i pročelje crkve *Della Carità* (1766., prema Massarijevu projektu) te rekonstrukcija hotela *Monaco* (1768.). Pripisuje mu se i restauracija katedrale *Santa Maria Assunta* u Cividale

dei Friuli (oko 1767.), a u Mestrima *Teatro Balbi* (1778.) i katedralna crkva *San Lorenzo* (1780. – 1805.). Među vrijedne mu se radove pribrajaju i crkva *San Leonardo* te dvije propovjedaonice s baldahinima u crkvi *San Canziano* u Veneciji. U istom gradu radio je i na obnovi fasade *Scuola della Carità* (1760.), zgrade Fondaco dei Turchi i zvonika crkve *Santa Maria del Giglio*, a pripisuje mu se i rekonstrukcija dijela interijera znamenitog samostana *Santa Maria Gloriosa dei Frari*. U Legnanu je, pak, projektirao općinsku palaču – *Palazzo Comunale*, a u Padovi palaču *Cigno*. Osim prčanske crkve, postoji još samo jedno Maccaruzzijevo djelo na istočnoj obali Jadrana – crkva Sv. Blaža u Vodnjaju.

- ² O crkvi i njezinoj gradnji vidjeti: NIKO LUKOVIĆ, *Zvijezda mora*, Kotor, 1931., 61–76; Item, *Prčanj*, 1937., 272–321; Item, *Bogorodičin hram na Prčanju*, Kotor, 1965.; KRUNO PRIJATELJ, *Kroz povijest umjetnosti u Dalmaciji (XIII-XIX. st.)*, Split, 1995., 314–315; ŽELJKO, BRGULJAN, *Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Prčanju*, Prčanj – Zagreb, 2008.; Item, *Na granici mora i neba / At the Border of Sea and Sky*, Perast – Zagreb, 2015., 37–107.
- ³ ŽELJKO BRGULJAN (bilj. 1), 228–230.
- ⁴ SNIP (Zbirka samostana Sv. Nikole, Prčanj), OP VII 8; DRAGINJA MASKARELI, Arhitekta Bernardino Maccaruzzi i originalni projekat za Bogorodičinu crkvu na Prčanju, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XLVII – XLIX (2001), 64–65.
- ⁵ NIKO LUKOVIĆ, *Bogorodičin hram na Prčanju*, Kotor, 1965., 34.
- ⁶ NIKO LUKOVIĆ (bilj. 5), 31, 41. – No, prema dataciji karte Filippini je uključen u rad u ranom razdoblju gradnje, dok je Spiera kao klesarski majstor, s reputacijom restauratora sjevernog pročelja venecijanske bazilike Sv. Marka, radio na prčanjskoj crkvi znatno kasnije, od 1870. pa do smrti (na Prčanju) 1881. godine.
- ⁷ Neke greške u nazivu lokaliteta ne smijemo pripisati Filippiniju, nego kopiji originala (dim. 235 x 120 cm). Za originalnu kartu B. Kojić u članku objavljenom 1956. (BRANISLAV KOJIĆ; Iz istorije naselja Prčanj u Boki kotorskoj, *Spomenik*, CV (1956.), 172) navodi da na Prčanju „postoji i danas” stara karta naselja i premda ima oštećenih i izbljedjelih dijelova, još uvijek je dobro očuvana. Nije nam poznato gdje se danas nalazi i je li uopće sačuvana. Kopija Filippinijeve karta na pausu pohranjena je u Upravi za zaštitu kulturnih dobara u Kotoru, a nastala je pri radu grupe stručnjaka iz SANU-a na istraživanju Boke kotorske početkom 50-ih godina prošlog stoljeća. Nedavno je zbog znatne oštećenosti restaurirana, o tome vidjeti: MAJA USKOKOVIĆ, Konzervacija i restauracija kopije karte Prčanja iz 1802. godine, *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti*, 34 (2014.), 213–218.
- ⁸ Na fotografiji crteža primjećujemo da je dovršeno crkveno pročelje i svi zidovi do razine krovitšta, a s obzirom na to da još nije započeta izgradnja kupole, zaključujemo da je prikaz nastao između 1870. i 1885. godine. Mogao je nastati i tijekom dolaska austrijskog cara Franje Josipa koji je 1875., pri službenom obilasku Dalmacije, tijekom posjeta Prčanju obišao i gradilište crkve. No budući da je von Jsser na prčanjskom crtežu potpisan kao poručnik (*lieutenant*), crtež nije mogao nastati nakon godine 1882. kada je unaprijeden u čin kapetana 1. klase – *hauptmann 1. kl. (Feldkircher Zeitung*, Vorarlberg, 4. XI. 1882., 2), a ni onda kada je nacrtao niz crteža zadarskog i šibenskog područja jer se na njima navodi s činom natporučnika (*oberlieut*), a aukcijska kuća ih datira oko godine 1870. (katalog aukcijske kuće Barac&Pervan: URL: barper.com/hr/aukcije/predmet/kn-in-oko-1870,12075.html). Stoga smatramo da je predmetni crtež nastao ubrzo nakon 1870., a možda i tek 1875., ako je poručnik von Jsser bio član careve pratnje tijekom njegova obilaska Dalmacije i Boke kotorske.
- ⁹ NIKO LUKOVIĆ (bilj. 5), 29.
- ¹⁰ SNIP, *Pogodba prčanjske općine i wCrkovinarstva s graditeljem J. Večernikom*, Prčanj, 2. srpnja 1912., f. 2.
- ¹¹ Arh. Milan Karlovac, *Glas Boke*, 269/VII, Kotor, 2. IV. 1938., 3.
- ¹² Ibid.
- ¹³ ŽELJKO BRGULJAN, Arhitekt Milan Karlovac i njegova djelatnost u Boki kotorskoj, *Hrvatski glasnik*, 119 (2015.), 48–50.
- ¹⁴ NIKO LUKOVIĆ, *Prčanj*, Kotor, 1937., 319.
- ¹⁵ Do bazilike smještene na povišenom položaju nad gradom vodi višekrako stepenište s 237 stepenice, građeno istih godina kada i prčanjsko.
- ¹⁶ Ima određene analogije s prčanjskom skalnadom od koje ima samo dvije stepenice više – 137, također se uzdiže padinom brijege i u gornjem se dijelu odvajaju dva kraka koja vode do predulaza ograđena balustradom, ali je period gradnje znatno raniji.
- ¹⁷ Spomenimo stepeništa crkava *Santa Maria della Salute* ili *Santissimo Redentore*.
- ¹⁸ Primjerice, *Scalinata di Santa Augusta* u Serravallo.
- ¹⁹ Ono koje vodi do malog trga pred župnom crkvom Sv. Ciprijana i Justine u Visu iz sredine 18. stoljeća zajedno s trgov i crkvom čini jedinstvenu baroknu cjelinu, dok pristupno stepenište župnoj crkvi u Milni na Braču iz istog razdoblja, kratkoćom sličij prije spomenutima u gradu na lagunama.
- ²⁰ Projektirao ju je 1738. Pietro Passalacqua, unoseći na našu obalu utjecaje rimske arhitekture – već spomenute neponovljive skalinate crkve *Trinità dei Monti*. Pa iako jednostavnjen i prilagođen dubrovačkim uvjetima, model rimske skalinate našao je plodno tlo unutar gradske arhitekture, učinivši da isusovački kompleks postane jedna od dominantnih urbanističkih vizura tog dijela grada.
- ²¹ KRUNO PRIJATELJ, Barok u Dalmaciji, u: A. HORVAT, R. MA TEJČIĆ, K. PRIJATELJ, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., 724.
- ²² URL: fondoambiente.it/luoghi/villa-dei-vescovi
- ²³ URL: culturaveneto.it/it/beni-culturali/ville-venete
- ²⁴ URL: cisapalladio.org
- ²⁵ Treći mogući, ali manje vjerojatan, predložak gornjeg dijela Karlovčeve skalinate koji spominje don Niko Luković jest prilazno stepenište veronske vrlo stare crkve Sveti Siro i Libera izgrađene na rimskim ostatcima, s posljednjim preinakama krajem 17. i početkom 18. stoljeća, u kojem je periodu, između 1697. i 1703. izgrađeno stepenište do ulaza.
- ²⁶ NIKO LUKOVIĆ (bilj. 5), 33. Rendićeva supruga Olga iz prčanjske je obitelji Florio, rođena je u Trstu kao kći tamo nastanjenog kapetana i brodovlasnika Stanislava Florija.
- ²⁷ NIKO LUKOVIĆ, *Spomen-crta prigodom posvećenja novog župnog hrama u Prčanju*, Kotor, 1913., 22. Luković ovdje Karlovca pogrešno imenuje kao Antuna.
- ²⁸ NIKO LUKOVIĆ (bilj. 23), 22; NIKO LUKOVIĆ (bilj. 14), 286; NIKO LUKOVIĆ (bilj. 5), 33, 42.
- ²⁹ NIKO LUKOVIĆ (bilj. 14), 287.
- ³⁰ MARINKO GJIVOJE, *Otok Korčula*, Zagreb, 1969., 134.
- ³¹ JOŠKO BELAMARIĆ, *Kamen hrvatske obale Jadrana*, Zagreb, 2019., 70, 80–81.
- ³² NIKO LUKOVIĆ (bilj. 14), 279.
- ³³ NIKO LUKOVIĆ (bilj. 5), 23.
- ³⁴ VLADIMIR DEPOLO, MILJENKO FORETIĆ, Fabris, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 4, Zagreb, 1998., 115–116.
- ³⁵ FRANO KLISURA, Kamenoklesarstvo i obrazovanje potrebnih kadrova u Korčuli kroz stoljeća, *Klesarstvo i graditeljstvo*, 1-2 (2009.), 96–98.

- ³⁶ Kamenoklesarska produkcija Korčule i Vrnika imala je uspone i padove. Nakon 1880. dolazi do stagnacije, a potom poslije Velikog rata, posebno od 1921. poprima novi zamah. Tada su korčulanski kamenoklesari, posebno obitelj Fabris, radi kontinuiranog rada stanovali na Vrniku, a svoju djelatnost tamo i danas razvijaju.
- ³⁷ SNIP, *Opisni trebovnik – Fabbisogno descrittivo ragja i troškova potrebitih za izradbu Stuba i ograde istih iz bijelog korčulanskog kamena sa Otočića Vernika I vrsti točno prema nacrtu*, ff. 1-2.
- ³⁸ Ibid, f. 2.
- ³⁹ SNIP, *Pogodba prčanjskog Crkvinarstva s kamenoklesarom Ivanom Fabrisom*, Prčanj na 25. aprila 1912., ff.1-2.
- ⁴⁰ SNIP, *Dodatak Pogodbi*, Prčanj na 25. travnja 1912., f. 1.
- ⁴¹ SNIP, *Opisni trebovnik – Fabbisogno descrittivo ragja i troškova potrebitih za izradbu Stuba i ograde istih iz bijelog korčulanskog kamena sa Otočića Vernika I vrsti točno prema nacrtu*, f. 2.
- ⁴² Ibid, f. 1. Detaljni podaci o dimenzijama, količinama i cijenama svih izrađenih elemenata, a također njihove skice nalazimo u sačuvanoj dokumentaciji (*Pogodba, Trebovnik i dr.*).
- ⁴³ Ibid, f. 1.
- ⁴⁴ Ibid, f. 1.
- ⁴⁵ Ibid, f. 2.
- ⁴⁶ Ibid, f. 2.
- ⁴⁷ SNIP, *Trebovnik trošaka potrebnih za gradnju i namještaj stuba (skalina) pri rim. Kat. Crkvi u Perzagnu*, Tivat, 2/6. 1913., f. 1.
- ⁴⁸ SNIP, *Pogodba prčanjске općine i Crkvinarstva s graditeljem J. Večernikom*, Prčanj, 2. srpnja 1912., ff. 1-2.
- ⁴⁹ SNIP, *Pogodba prčanjске općine i Crkvinarstva s graditeljem J. Večernikom*, Prčanj, 2. srpnja 1912., f. 2.
- ⁵⁰ SNIP, *Trebovnik trošaka potrebnih za gradnju i namještaj stuba (skalina) pri rim. kat. Crkvi u Perzagnu*, Tivat 2. lipnja 1912., f. 1; SNIP, *Obračun troškova za gradnju novih ulaznih stepenica od carske ceste za novi župski hram u Prčanju*, Tivat, 10. IX. 1913., f. 1.
- ⁵¹ Ibid, f. 1.
- ⁵² Ibid, f. 3.
- ⁵³ SNIP, *Trebovnik trošaka potrebnih za gradnju i namještaj stuba (skalina) pri rim. kat. Crkvi u Perzagnu*, Tivat, 2. lipnja 1912., f. 1.
- ⁵⁴ SNIP, *Obračun troškova za gradnju novih ulaznih stepenica od carske ceste za novi župski hram u Prčanju*, Tivat, 10. IX. 1913., f. 2.
- ⁵⁵ P.S. Početkom rujna 2023. izvršena je sanacija oštećenja skalinade od strane tvrtke "Klesarstvo Konavle" M. Šuljka iz Močića. Većina razbijenih stupića ograde sastavljena je iz sačuvanih ulomaka, a devet sasvim uništenih zamijenjeno je novima, izrađenima od bračkog kamena, najslabijeg originalnom korčulanskom s Vrnika.